

Aspektuálnost, slovesný vid a způsob slovesného děje v ruské vysokoškolské učebnici pro studenty studující ruštinu jako mateřský jazyk

(Zamyšlení nad knihou E. H. Ремчукова, *Морфология современного русского языка, Категория вида глагола*, Изд. «Флинта», Изд. «Наука», Москва 2004, 137 str.)

Zdeňka Trösterová

V posledních dvou desetiletích mají čeští rusisté omezenější možnosti průběžného sledování novinek oboru, a tak se může stát, že se jim opožděně dostane do rukou publikace, která by si zasloužila být zaregistrována hned po svém vydání. V mém případě je takovouto knihou výše uvedená učebnice monografického charakteru, jejíž autorka Je. N. Remčukova, docentka katedry obecné a ruské jazykovědy Ruské univerzity družby národů, ji napsala „для студентов филологических специальностей в качестве приложения к общему курсу «морфология современного русского языка».“ (z anotace).

Problematika slovesného vidu jako jedné z nejsložitějších a nejvíce problematických gramatických kategorií byla zpracována v desítkách statí a monografií. Přitahuje pozornost slovanských autorů, kteří se s ní setkávají ve své mateřštině (v každém ze slovanských jazyků má však svá specifika) i jazykovědců, pro něž je kategorií jejich jazykům cizí. Zdálo by se tedy – lze o ní říci ještě něco nového?

Publikace Je. N. Remčukové nás však přesvědčuje, jak je užitečné nejen pro studenty filologických oborů, ale filology vůbec danou problematiku znovu promýšlet – v našem prostředí i z toho důvodu, že jazykový materiál v knize obsažený dokládá, jak jsou si ruština a čeština nejen blízké, ale i hodně odlišné, třeba právě v oblasti významů, tvoření a užití vidů.

Učebnicová monografie je rozdělena do dvou zásadních oddílů: I. Грамматическая категория вида и аспектуальность; II. Видовая пара и способы глагольного действия. První část je teoretičtější a věnuje pozornost takovým jevům, jako je např. propojení gramatické kategorie vidu s lexikálním významem slovesa, charakter slovesného děje – aktivní a neaktivní, obsahující příznak krajní meze, hranice, předělu nebo nikoli (предельные / непредельные глаголы). V českých gramatikách se ve spojení s videm hovoří o příznaku komplexnosti / nekomplexnosti děje, který však představuje poněkud jiný úhel pohledu na zkoumanou problematiku. Pojem *предел* a rozdělení sloves na *предельные* a *непредельные* (*limitní* a *nelimitní*) patří k nejsložitějším problémům, o nichž se v knize pojednává, dovolíme si proto uvést rozsáhlejší citát: «Семантическое разделение глаголов на предельные / непредельные является ключом к пониманию категории вида, ее общих и частных значений. Предельные глаголы обозначают действия, которые по своей природе предполагают какую-то границу (предел), по достижении которой данное действие прекращается. Такой предел называют внутренним, подчеркивая тем самым, что речь идет о внутреннем развитии действия. Этим пределом может быть: результат действия – новое состояние субъекта или объекта действия (и даже его возникновение): *писать письмо, красить стены, переломать все игрушки, советовать, заблудиться*; временная граница определенной длительности действия: *поспать немного, прогулять два часа*; временная граница начала или конца действия: *начинать, заговорить, отзвонить*; крайняя граница развития интенсивности, продолжительности действия: *накричаться*,

расиуметься.» (s. 19). Limitnost a nelimitnost není ovšem k dokonavosti a nedokonavosti v jednoznačném vztahu: limitní slovesa mohou mít dokonavou i nedokonavou podobu (příklady viz výše), u některých však nedokonavý protějšek chybí: *устраждаться, нагуляться*. «Непредельные глаголы обозначают действия, которые по своей природе не имеют указанных пределов, лишены ограниченности в характере своего протекания: *сидеть, называться, работать*» (s. 20), ale třeba i *читать стихи* ve smyslu *добре* nebo *зпатнѣ*. Z řečeného vyplývá, že sémantické hranice mezi limitností a nelimitností slovesa jsou v jeho různých sémantických variantách a kontextech pohyblivé.

Uvedme pro konfrontaci, jak nahlíží na limitnost akademická *Ruská gramatika* z r. 1980. Ta pojem *предел* spojuje s pojmem *целостность действия* (tedy již zmíněná česká *komplexnost*): «Категория вида – это система противопоставленных друг другу двух рядов форм глаголов: ряда форм глаголов, обозначающих ограниченное пределом целостное действие (глаголы совершенного вида) и ряда форм глаголов, не обладающих признаком ограниченного предела целостного действия (глаголы несовершенного вида). ... Глаголы несовершенного вида не обладают признаком ограниченности действия пределом, признаком целостности действия. В этом заключается категориальное значение несовершенного вида. Отсюда вытекает способность глаголов несовершенного вида выражать действие в процессе его протекания, в частности действие, стремящееся к достижению предела. ... Значение ограничения действия пределом свойственно всем глаголам совершенного вида. Но значение достижения действием предела как некоей критической точки, после чего действие, исчерпав себя, должно прекратиться, свойственно не всем глаголам. Это зависит от семантики глагольной основы. Одни глагольные основы способны по своей семантике выразить в совершенном виде достижение этой критической точки (*побелить, написать, вспахать*), а в несовершенном виде – стремление к ее достижению (*белить, писать, пахать*); такие глаголы называются глаголами с *предельным значением основы*. Другие глагольные основы не способны по своей семантике выражать достижение или стремление к достижению такого предела, это глаголы с *непредельным значением основ*». (s. 583).

Určitou problematičnost výkladu, která ztěžuje porozumění probírané látce, vidíme tedy u Je. N. Remčukové v tom, že mluví o *limitních / nelimitních slovesech* (*предельных / непредельных глаголах*), zatímco méně zavádějící by zřejmě bylo hovořit o slovesech s limitní / nelimitní sémantikou slovesných základů (kmenů) s tím, že k limitním patří nejen ty, kde je hranice dosaženo, ale i ty, které k ní směřují (tedy nejen např. *дokonavě написать*, ale i *nedokonavě писать*). Autorka sice uvádí, že «следует различать предельные / непредельные действия и предельные / непредельные глаголы» (s. 21), ale bez bližšího vysvětlení.

Pojmu limitnosti jsme věnovali více prostoru proto, abychom na něm ukázali, jak je daná problematika složitá a jak náročné je přesně postihnout a definovat propojení gramatických fenoménů (v tomto případě vidu) a lexikálně sémantických příznaků a odstínů. Právě takovéto případy však učí studenty gramaticky myslet a pronikat pod povrchní jevů.

V druhé kapitole pokládáme za nejzajímavější oddíl věnovaný způsobům slovesného děje. Připomíná se, že v lingvistice se zformovaly dvě koncepce: ta první věnuje pozornost pouze případům, kdy je určitý způsob slovesného děje vyjádřen i formálně pomocí

морфémů: *говорить* – *заговорить* (начать говорить), *поговорить* (pět minut), *проговорить* (celý den), *переговорить* (obo všem) atd. Druhá pohlíží na způsob slovesného děje šířeji a tvrdí, že určitý druh způsobu děje je vlastní každému slovesnému lexému. Při dělení způsobů slovesného děje hraje roli i okolnost, zda jsou tvořeny od limitních nebo nelimitních kmenů (viz výše), a právě to často určuje vlastnosti menších, dílčích skupin, jako jsou např. slovesa inchoativní, distributivní, intenzivní atd. Zkoumání problematiky způsobu slovesného děje je významné zvláště v jazycích neslovanských, v nichž neexistuje gramatická kategorie vidu. Ale i v jazycích slovanských a konkrétně v ruštině s jejím bohatým repertoárem především prefixálních morfémů má své opodstatnění. Je. N. Remčuková věnuje pozornost právě nejvíce gramatikalizovaným způsobům slovesného děje, které mají nejbližší ke gramatické kategorii vidu. Dělí je na tři zásadní skupiny: časové, kvantitativní a rezultativní.

Všimněme si podrobněji alespoň první z nich. Časové ukazují na a) začátek děje, b) omezení děje časovým limitem a c) ukončení děje. V rámci časových ukazujících na začátek děje jednu skupinu představují slovesa inchoativní, tvořená od nepřechodných nedokonavých sloves produktivním prefixem *за-*, který se připojuje k slovesným kmenům označujícím zvukové jevy a řeč: *зашуметь*, *застучать*, nestejnsměrný pohyb: *заходить*, *забегать*, stavy: *загрустит*, *затосковать*. Další skupinou jsou slovesa ingresivní, v nichž počátek a pokračování děje jakoby splývají. Repertoár jejich prefixů je bohatší: *по-*, *вз-*, *воз-*, *раз-*. Prefix *по-* se pojí se slovesy stejnosměrného pohybu: *пойти*, *помчаться* a citů: *полюбить*, *почувствовать*. Prefix *вз-* vnáší odstín intenzivnosti, expresivnosti a někdy archaičnosti: *взгляли собаки*, *сердце взмыло*. Odstín archaičnosti je vlastní i prefixu *воз-*: *возлюбить*, *возненавидеть*. Intenzivnost počáteční fáze vyjadřuje *раз-* + *-ся*: *раскричаться*, *разболеться*. Delimitativní slovesa (b) ukazují na omezení děje časovým limitem, s prefixem *по-* mohou mít kladnou nebo zápornou konotaci: *В выходные я надеялся поспать в свое удовольствие* x *Ну, и повозились же мы вчера с машиной!* Prefix *про-* vnáší odstín delšího časového úseku, s jeho pomocí se tvoří perdurativa: *проговорить весь вечер*, *проходить всю ночь*. Někdy se přidává negativní hodnocení. Srov.: *Мы посидели (всего) в приемной два часа* x *Мы просидели (напрасно) в приемной два часа*. Ukončení děje (c) signalizuje prefix *от-*: *Три часа в очереди отстояла*. Ukončení děje může být doprovázeno odstínem emocionálního hodnocení mluvčího: *Я им отслужила верой и правдой – и никакой благодарности*. Atd.

Na odstínech časového způsobu děje jsme se pokusili ukázat, jak podrobně autorka zpracovala problematiku způsobu slovesného děje (do níž ovšem patří mnoho dalších kategorií) a také jak je užitečné pro českého rusistu se o této problematice podrobněji poučít, protože právě pro různé odstíny významu vnášené prefixy nám chybí vrozený jazykový cit rodilého mluvčího.

Užitečnost publikace tkví i ve velkém množství aktuálního verifikačního materiálu, obvykle zasazeného do minimálního nebo širšího kontextu, srov. např.: *Я внимательно перечитывал записку три раза, тянул время и совершенно не знал, что мне делать* x *Я перечитал записку три раза, чтобы хорошо запомнить цифры, которые в ней указаны*. Uprózomňuje se i na různou „lexikální kompetenci“ prefixálních slovesných synonym: *корабль потонул, утонул, затонул* x *железо утонет, потонет, ale не затонет*. Je poukázáno na distribuci knižnějšího sufixu *-а* a neutrálního *-ива*, *-ыва* s neplnohlasím (csl. původ) a plnohlasím: *заградить – заграждать* x *огородить* x

огораживать. Zdůrazňuje se produktivnost některých způsobů tvoření vidových tvarů v hovorové řeči, takže často vznikají jakési okazionalismy: *Ты думаешь, что все так просто? А ведь это надо не просто ходить, а выхлопывать*. Uvádějí se příklady produktivního tvoření perfektiv od obouvidových sloves: *фасовать – расфасовать, оперировать – прооперировать, тестировать – оттестировать, потестировать, дотестировать, затестировать*.

Za každou kapitolkou jsou kontrolní otázky a zadání úkolů na jazykovém materiálu, s nimiž by si nerodilý mluvčí ne vždy poradil, ale i rodilého mluvčího bezpochyby podněcují k přemýšlení. Publikace svědčí o tom, že na ruských univerzitách se ještě věnuje značná pozornost minuciózní filologické lingvistické problematice, což pokládám za užitečné a hodné následování.

Myšlenky velkého jazykovědce

Ivan Dorovský

Jazykovědec Trajko Stamoski (nar. 1925) patří k první makedonské poválečné generaci lingvistů a literárních historiků, které bychom mohli označit za stavitele chrámu makedonské vědy, kultury a státní samostatnosti. Spolu s dalšími tvůrci nového života byl tzv. u toho: když se zakládala filozofická fakulta (1946), když se diskutovalo o podobě spisovné makedonštiny, která byla v roce 1945 kodifikována, je jedním z autorského kolektivu, který spolu s B. Koneským, T. Dimitrovským a B. Korubinem sestavil první třisvazkový makedonský výkladový slovník (1961, 1965, 1966).

Trajko Stamoski patří dnes (po smrti B. Koneského, 1921-1993) k nejlepším znalcům historického vývoje makedonského jazyka, o čemž napsal desítky statí a studií a poté je vydal souborně v několika knihách, např. *Borba za makedonski literaturne jazik* (1986), *Makedonska onomastika* (1991), *Kontinuitet na makedonskiot literaturne jazik* (1998) aj.

K nim přibyl soubor 16 statí, 8 příležitostných referátů a 4 rozhovorů *Makedonskiot jazičen identitet* (Kultura, Skopje 2004, 313 stran). Jejich autor je vášnivým obhájcem makedonského jazyka a makedonské národní identity. V první části knihy rozebral z hlediska jazykového i obsahového mj. texty Joakima Krčovského z prvních desetiletí 19. století, referoval o Nikolu Pop Filipovovi jako o jednom z raných předchůdců Krsteho Misirkova, zdůraznil západomakedonský jazykový základ literárního systému prvního skutečného makedonského básníka Konstantina Miladinova, pojednal o statutu makedonštiny v roce 1941 a v dalších letech národněosvobozenecké války a tuto část knihy uzavřel výkladem o spisovné makedonštině v současných podmínkách.

Z osmi příležitostných statí zaslouží pozornost hodnocení dosavadní úctyhodné půlstoleté činnosti Ústavu makedonského jazyka, u jehož založení autor byl, a dva nekrology. První na anglického prof. Reginalda de Braye (1912-1993), autora mj. makedonsko-anglického slovníku a Průvodce po slovanských jazycích a přirozeně mnoha dalších prací. Druhý nekrolog se mu psal zřejmě hůř, neboť se v něm rozloučil se svým přítelem z dětství a s pozdějším nejbližším spolupracovníkem Todorem Dimitrovským (1922-2000). Několik příspěvků, které se týkají osobnosti a díla Blažeho Koneského, zařadil T. Stamoski také do knihy o Koneském, o níž pojednám níže.